

**HISTORIOGRAFICZNE STRUKTURALNO-TREŚCIOWE
CHARAKTERYSTYKI EDUKACJI I WYCHOWANIA ARTYSTYCZNEGO I
ESTETYCZNEGO REGIONU ZACHODNIEGO UKRAINY DRUGA
POŁOWA XX - POCZĄTEK XXI WIEKU**

Anotacja. W artykule edukacja artystyczna i estetyczna rozpatruje się przez działalność sieci specjalnych oraz ogólnych, pozaszkolnych instytucji oraz instytucji szkolnictwa wyższego. W badaniach współczesnych stosunkowo nowym jest pojęcie „edukacja estetyczna”, jej zadanie zaszczepiać miłość do sztuki, człowieka i świata w procesie postrzegania dzieła sztuki, artystycznej i estetycznej działalności. Treść, kształt metody edukacji muzycznej autorzy ujawniają jako oddzielne zagadnienia albo w kontekście analizy działalności twórczej i pedagogicznej kompozytorów miejscowych, działalności społeczeństw obywatelskich, rozwoju życia koncertowego i folklorystyki itd. Wielka podstawa faktyczna badań radzieckich poświadcza dostateczną znajomość ich autorów z rozwojem życia artystycznego w regionie.

Słowa kluczowe: region Zachodni Ukrainy, edukacja artystyczna i estetyczna, wychowanie, instytucje szkolne.

I. Wstęp. Wielowarstwowość i częściowa wewnętrzna niespójność struktury historiografii edukacji artystycznej uwarunkowana jak skomplikowością, licznością tego fenomenu pedagogicznego, tak i podejściami ta osobliwościami jego zrozumienia, co odbywa się na przecięciu różnych kierunków badawczych – historia pedagogiki, historia powszechna, historia sztuki, kulturoznawstwo itd. Współcześni badacze badacze rozpatrują jej jako podsystem ogólnej, zwłaszcza i wykształcenia średniego, co łączy naukę, wychowanie i rozwój uczniów w procesie opanowania wartościami kulturowymi oraz formowania kultury estetycznej, zdolności artystycznych. Jest ona traktowana i jako edukacja zawodowa, co udziela człowieka wiedzą, umiejętnością a kompetencją potrzebną do udanej działalności w sferach

zawodowych i artystycznych. Kierunki edukacji artystycznej odpowiadają gatunkom sztuki - muzyka, sztuki wizualne, teatr, choreografia, projektowanie i architektura itd.

II. Problem. Przeanalizować rozumienie edukacji estetycznej jako procesu formowania postrzegania i właściwego zrozumienia człowiekiem pięknego poprzez określenie jego zdolności estetycznych oraz rozwoju estetycznego postrzegania, ideału, potrzeb.

III. Rezultaty. W krajowej nauce pedagogicznej w wystarczającym stopniu opracowano podstawy teoretyczne muzycznej i estetycznej edukacji i wychowania, jednak na poziomie dyskursu omówione take pojęcia jak, “pedagogika muzyczna” (składa się z muzycznej edukacji i wychowania) itd. Takie potraktowanie ważne dla uzasadnienia podejścia i charakterystyki historiografii rozwoju edukacji artystycznej w regionie Zachodnim Ukrainy. Ona posiada następujące cechy definiujące: 1) większość prac dotyczy rozwoju muzycznej i estetycznej edukacji okresu chronologicznego drugiej połowy XIX – pierwszej trzeciej XX w.; 2) problemy edukacji i wychowania (muzycznego i estetycznego) rozpatrują się faktycznie w jednej płaszczyźnie, chociaż w ujęciu teoretycznym oni nie mają całkowitej wzajemnej zamiany.

W okresie radzieckim faktycznie nie pojawia się specjalnych badań historyczno-pedagogicznych o problemach rozwoju muzycznej edukacji i wychowania w regionie Zachodnim Ukrainy. Ich niedobór kompensują studia charakteru historycznego i artystycznego [1; 2; 3; 6 10; 11; 21 itd.]. Ich główna uwaga jest skierowana na ujawnienie działalności postępowej inteligencji i kompozytorów, którzy wspierali rozwój muzykowania amatorskiego.

Rozwój zawodowej edukacji muzycznej jest związany z działalnością Muzycznego towarzystwa im. Łysenka, które utrzymywało Wyższy Instytut Muzyki we Lwowie z filiami w prowincjach. Literatura radziecka u ogólnych cechach określa treść wykładania w tym instytucie (piosenki, śpiew chóralny i solowy, instrumentalistyka itd.) oraz stało akcentuje na “uwarunkowanym społecznym” charakterze nauczania, pszecież przez wysokie wynagrodzenie dostęp do niego był ograniczony. W typowym dla niej stylu na poziomie faktografii bez wyróżniających

charakterystyk istniała na Uniwersytecie Lwowskim katedra muzykologii, która została zreorganizowana w Instytut historii muzyki; konserwatorium Galicyjskiego Towarzystwa Muzycznego oraz prywatne szkoły muzyczne.

W latach 60-80-ch. XX w. nagromadziła się warstwa literatury o twórczości S. Worobkiewicza, S. Kruszelnickiej, M. Lewickiego, M. Łysenka, J. Fedkowicza oraz innych działaczy zachodnioukraińskich. W tym wypadku rozwój edukacji muzycznej ujawnia się w dwóch aspektach. Pierwszy odzwierciedlają fragmenty, związane z ich nauczaniem, co ujawnia treść edukacji muzycznej oraz ogólną atmosferę jej rozwoju. Druga dotyczy się zawodowej i twórczej działalności znanych artystów, którzy występowali organizatorami i wykładowcami szkół muzycznych, zajmowały się nauczaniem literatury fachowej, podręczników oraz szerzyli wiedzę muzyczną wśród ludzi.

Do dziś nie straciła wartości naukowej praca M. Zahajkiewicz [8], przygotowana za pomocą ukraińsko-, polsko-, niemiecko-, czeskomównych źródeł. Przez pryzmat twórczości kompozytorów, muzykologów, muzyków w niej ujawnia się treść, kształtowania muzycznej wiedzy i nawyków na specjalnych oraz ogólnych instytucjach.

Oddzielnie możemy zauważyć pracę K. Marczenko [12], która dzisiaj zostaje znaczącym badaniem z historii rozwoju edukacji muzycznej w regionie w okresie radziecki. Przeciwwstawiają "ciężkie położenie" w tej dziedzinie za czasów "szlacheckiej Polski" szybkiemu rozwojowi edukacji muzycznej w nowo dołączonych zachodnich obwodach, autor ujawnia obiektywny proces jej demokratyzacji, kiedy nauczanie muzyki w szkołach specjalistycznych naprawdę stało dostępne dla dzieci robotników i chłopów. Pomimo braku głębokiej analizy dydaktycznej składowy tego procesu, materiały pracy zawierają zasadnicze zmiany w jego napełnieniu treściowym, kiedy orientacja etnologia była zamieniona na wskroś ideologiczną radziecką twórczością muzyczną, która rozpatrywała się jak jeszcze jeden sposób edukacji ideologicznej.

W tych okolicznościach badaczom pozostało nauczyć się sztuki ludowej, która częściowo ujawnia proces przekazywania wiedzy i umiejętności z opanowania sztuki

plastycznej i sztuki dekoratywnej na Bukowinie i Zakarpaciu. Jednym z niewielu wyjątków stały prace o organizatorach edukacji artystycznej oraz znanych artystach-nauczycieli Zakarpacia A. Erdeli, J. Boksza, F. Manajla, J. Kojaka itd., gdzie przez pryzmat trwałej organizacyjno-pedagogicznej działalności ujawniają się procesy tworzenia i funkcjonowania artystycznych instytucji edukacyjnych w regionie do oraz po ponownym połączeniu z USRR, ujawniają się sprzeczności rozwoju edukacji artystycznej, kiedy zamiast zaplanowanego odkrycia akademii Sztuk Pięknych przekierowały treść nauczania na przygotowanie specjalistów z wyrobienia produkcji pamiątkowej. To doprowadziło do upadku artystycznego kierunku, lecz stymulowało rozwój artystyczno-przemysłowej edukacji w regionie.

Reprezentowane główne podejścia oraz poziom wiedzy z historii rozwoju edukacji muzycznej na zachodnioukraińskich ziemiach w danym okresie odzwierciedlają szczególne cechy właściwe ośrodkom naukowym (szkołom). Po pierwsze w wyświetlaniu historycznej retrospektywy edukacyjnych i wychowawczych procesów na Bukowinie, Zakarpaciu, Wołyniu zaczyna dominować wieloetniczne podejście, które bierze pod uwagę determinanty edukacyjne wszystkich grup etnicznych tych regionów, wtedy, kiedy wśród badaczy Galicji pszedłuża dominować ukraińskie podejście. Po drugie, w większości wypadków pojęcie "edukacja muzyczna" a "wychowanie muzyczne" w stosunku treściowym, zwykle, nie różnią się, więc związane z nimi procesy formowania wiedzy, nawyków gustów estetycznych pszeważnie podane w jednym kontekście. Po trzecie istniejący dorobek pozwala mówić wysokim poziomie badań dydaktycznych składników edukacji muzycznej, którzy rozpatrują się na ogólnie europejskim tle i związane z wpływem Naddnieprza. Po czwarte, przez akcent na osiągnięcia kształcenia zawodowego w postaci szkolenia wybitnych kompozytorów i wykonawców badaczy mniej uwagi udzielają dla wyjaśnienia prawdziwej wiedzy, umiejętności, nawyków muzykowania wśród młodzieży szkolnej ta osobliwie wśród szerokiego kręgu amatorów.

Odpowiednie procesy i zjawiska w regionie Zachodnim w pracach albo całkowicie ignorowane, albo rozpatrują się fragmentarnie z przywiązaniem do określonych zdarzeń i zjawisk. Więc, taki prace ciekawe z punktu porównania

specyficzno-pedagogicznych realij ta przede wszystkim podejścia naukowego do ich studiowania.

Muzyczno-estetyczne wychowanie O. Mychajlyczenko [13] rozpatruje z punktu widzenia rozwijania społeczno-edukacyjnego ruchu oraz jego wykonywania w ogólnych i specjalnych szkołach muzycznych realizacji środkami muzycznymi w życiu społecznym i życiu codziennym. W tych płaszczyznach równoległe lub przez porównanie ujawniają się realizacja i osiągnięcia oraz ogólne i szczególne cechy tego wychowawczego procesu we wschodniej i zachodniej części Ukrainy. Na tej podstawie ujawniają się ogólne zasady teoretyczne edukacji muzycznej i wychowania (pedagogiki muzycznej), jako kombinacji forma organizacji, metodów, środków oraz innych cechy materialnych i niematerialnych edukacji muzycznej i wychowania. Zintegrowane podejście do problemów pozwoliło autorowi zrobić wniosek koncepcyjny, zgodnie z którym współdziałanie głównych kierunków muzyczno-estetycznego wychowania dzieci i młodzieży XIX- początku XX w. stało prototypem formowania jego współczesnego systemu.

Wraz z historyko-pedagogicznymi pracami historiografia tego problemu wzbogaca się badaniami w dziedzinie historii i sztuki. Oni podsumowują działalność różnorodnych instytucji muzycznych i oceny poziomu wiedzy, umiejętności, nawyków ich wychowanków, którzy udzielali się przez ekspertów na podstawie wystąpień publicznych itd. Interdyscyplinarne badania o rozwoju muzycznej edukacji i wychowania wspierają ujawnienie nowych grani oraz głębszemu zrozumieniu istoty właściwych im procesam i zjawiskam.

Badanie rozwoju muzycznej edukacji i wychowania przez pryzmat dziedzictwa artystycznego i działalności kompozytorów XIX – drugiej połowy XX w. reprezentuje znaczną ilość prac, którzy za klasyfikacją wiedzy naukowej nieco warunkowo dzielimy na studia napisane w kontekście historii pedagogiki; biografistyki ta personalistyki (pedagogicznej, historycznej, artystycznej); teorii ta metodyki edukacji i wychowania itd. Zwłaszcza I. Frajt [20] pokazała jak na tle narodowego i kulturowego odrodzenia rozwijaw się proces stawania muzyczno-edukacyjnej cdziałalności zachodnioukraińskich kompozytorów drugiej połowy

XIX w., którzy zapewnili formowanie fundamentów teoretycznych krajowej edukacji muzycznej oraz realizowali ich w swej działalności praktycznej. Autor odśledziła ewolucję ich pracy od fragmentarnego oświecenia do systematycznej organizacji różnych form muzycznego wychowania i pokazała, co właśnie rozwój pedagogicznych poglądów kompozytorów zapewnia wzbogacenie treści, form, metodów i środków naukowych edukacyjno-wychowawczego procesu w muzycznych instytucjach edukacyjnych.

W pracy L. Prociw [18] przeanalizowano poglądy, idee i dziedzictwo artystyczne pedagogów muzyków z problemó teorii, metodyki nauczania muzyki ta muzycznego wychowania. Na podstawie działalnościowego podejścia ten proces rozpatruje się przez pryzmat pedagogicznej, muzyczno-edukacyjnej i oświeceniowej działalności ukraińskich nauczycieli, działaczy kultury, muzków, co mieszkali i pracowali w kraju w danym okresie. Prace na wskroś przenika teza, zgodnie z którą tworzenie zaawansowanych podstaw metodycznych edukacji muzycznej i muzycznego wychowania odbywało się na tle ogólnoeuropejskim oraz determinowało się wpływami narodowo-kulturalnego odrodzenia. Na podstawie analizy czasopism i druków muzycznych oraz wszelkiej literatury dydaktycznej przedstawia opracowanie koncepcji rozwoju muzycznego i wychowania dziecka na podstawie muzyki narodowej, która została praktycznie realizowana w różnych typach szkół specjalnych oraz średnich.

Wśród tej grupy badaczy wyróżnia się praca I. Jehorowoi [9], która przedstawiła opracowanu i wprowadzonu eksperymentalnie metodyku tworzenia tożsamości narodowej podrostków szkoły średniej środkami twuroczości zachodnioukraińskich kompozytorów XIX –początku XX w. Ona dowodzi skuteczność tego procesu pod warunkiem, jeżeli zapoznanie z nią odbywa się na zasadzie historyzmu; muzyczny dorobek podaje się na szerokim tle kulturowym i historycznym oparte na tradycji narodowe; biorąc pod uwagę potencjał języka ojczystego itd.

Badaczy potwierdzają pozycję naukową, zgodnie z którą rozwój edukacji muzycznej aktywowaw życie koncertowe, co zapewniło wzrost wykonawczego

mistrzostwa oraz stopniowe przejście od amatorskiego do profesjonalnego wykonywania. Naukowcy radzieccy z zastrzeżeniem oceniali proces profesjonalizacji życia muzycznego, wskazując na jego “społecznie uwarunkowanemu naturę”, a nowoczesne badacze ojczyste dały pełny obraz edukacyjno-muzycznej działalności ukraińskich instytucji w tym kierunku.

W pracach pedagogów, muzykologów, historyków potwierdza się pozycja, zgodnie z którą za formę organizacji edukacyjno-wychowawczego procesu on przypominał zachodnioeuropejski konserwatorium, gdzie uczniowie szkół średnich oraz studenci uczelni wyższej studiowali równolegle, opanowując tylko muzykologiczny program. Na podstawie analizy edukacyjno-wychowawczego procesu naukowcy ujawniają jej główne zasady dydaktyczne — stopniowość, wszechstronność, operować wysokoestetycznymi utworami literackimi itd. Oni pokazują, co dużą uwagę zwrócono na doskonalenie umiejętności i zdolności technik instrumentalnych — dostrzegają tendencje różnorodności repertuaru poprzez uzupełnianie dziełami kompozytorów ukraińskich wraz z europejskimi, co stymulowało stanowienie krajowej szkoły wykonawczej. Na tej podstawie tworzyły się szkoły muzyczno-pedagogiczne.

Obserwujemy tendencję, kiedy badanie kompozytorsko-wykonawczej działalności stymulowało badanie problemów profesjonalnej artystycznej edukacji, a badania o ruchu społeczno-edukacyjnym zorientowały do głębszego zrozumienia amatorskiego kierunku edukacji artystycznej oraz wychowania. Z jednej strony, jako przykłady, co jej klasyfikują i mogą uwyraźnić odznaczamy pracę J. Woloszczuka [5], który w kontekście rozwoju kultury skrzypcowej Galicji w latach 1848-1939 pokazał szkolenie zawodowe skrzypków (treść procesu edukacyjnego w klasach skrzypcowych uczelni muzycznej, pedagogiczne i metodyczne zasady galicyjskiej szkoły skrzypcowej itd.). W tym samym położeniu, naukowcy badali rozwój fortepianowego wykonywania oraz pedagogiki w tym okresie we Lwowie [19]; rola wykonawstwa w kształtowaniu tradycji muzycznej dudziarskiej muzyki Przykarpacia [23] itd. Z drugiej strony, w ścisłym związku z ruchem społeczno-edukacyjnym ta wykonawczo-kompozytorską działalnością historycy i krytycy ujawniają rozwój

kultury chóralnej ta sztuki dyrygenckiej na różnych poziomach regionalnych, zwłaszcza w granicach Galicji [14], Przykarpacia [7], Drohobyczczyny [2] itd.

W strukturze edukacji artystycznej wyróżniamy dwa poziomy — graficzny i dekoracyjnie-stosowany, którzy w badaniach naukowych rozpatrują się jak w jednolitym, tak i w pojedynczym kątach treściowych. Wiele trudności studiowania historiografii tego problemu spowodowane przez jego interdyscyplinarny charakter.

Do zrozumienia problemów edukacji artystycznej, zwłaszcza w Zakarpaciu w XX w. I. Nebesnyk [16] podszedł z punktu widzenia pozytywistycznej metodologii drugiej połowy XIX w. Jego ujawnienie obraca się wokół działalności pedagogicznej kilku “założycieli szkoły artystycznej w Zakarpaciu”. Narracyjno-opisowe przedstawienie materiału ta wyjaśnienie edukacyjno-wychowawczych podstaw zmniejszyły się do wyświetlenia funkcjonowania kilku specjalizowanych uczelni, a akcentowanie na nazwiskach ich absolwentów nadaje prace charakteru krajoznawczego. Przy tym w niej praktycznie nie ma analizy dydaktycznej składowej edukacji artystycznej.

Jej rozwój w Bukowinie w drugiej połowie XIX - 30-ch l. XX w. I. Chilko [22] bada w dwóch głównych kierunkach. Z jednej strony, w płaszczyźnie rozwiniętej periodyzacji ujawnia się ewolucja jej treści, form, metod w różnego rodzaju uczelniach, zwłaszcza instytucjach prywatnych. Przedmioty artystycznego profilu interpretowane przez autora w ramach kształcenia ogólnego. Z innej strony, wyjaśniono kierunki i treść szkolenia i podnoszeniu kwalifikacji kadr właściwej specjalizacji.

Ustalając trść, osobliwości metody nauczania oraz twórczo-pedagogiczne doświadczenie ostatnich uczoney dowodzi, co ta dziedzina edukacji profesjonalno-artystycznej jest systemem jakościowo nowego porządku, w przeciwieństwie do etnopedagogiki. Na tej podstawie uzasadniona koncepcyjnie ważna (ale kontrowersyjna. - I. S.) pozycja, zgodnie z którą znajomość edukacji artystycznej wymaga systematycznego i kompleksowego badania metod interdyscyplinarnych, co uniezależnia badania artystyczno-edukacyjne jako subdyscyplinu historii sztuki.

Zwłaszcza S. Oszurko, określwszy etapy становienia sztuki dekoracyjno-stosowanej na lekcjach pracy w Zachodniej Ukrainie w drugiej połowie XX w. znalazł rozbieżność między osiągnięciem uczniami wysokiej umiejętności produkowania wyrobów sztuki ta ograniczonymi możliwościami istniejących programów. Wyjście z sytuacji odzyskoły w organizacji różnych form pracy w godzinach nadliczbowych, co odegrała ważną rolę w kompleksowym rozwoju oraz orientacji zawodowej uczniów [17].

Nagromadził się wielki szereg różnorodnej fachowym i naukowym stosunku literatury tematycznej, która, podkreślając niektóre aspekty historyczne rozwoju edukacji artystycznej w regionie Zachodnim Ukrainy, łącznie odzwierciedlają przyrost wiedzy o tym zjawisku historyczno-pedagogicznym.

Badania krytyka sztuki o rozwoju ukraińskiego wydawnictwa nutowego w Galicji, Bukowinie, na Zakarpaciu w XIX – pierłszej połowie XX w., zaświadczej perspektywność specjalnego badania środków dydaktycznych edukacji artystycznej. Krótkiego przedmiotowego rozpatrzenia potrzebuje take historiograficzne źródło, jak zbiory dokumentalne, które służy jednym z wskaźników zwiększenie wiedzy o rozwoju edukacji artystycznej i kultury.

IV. Wyniki. Współczesny naukowcy krajowe znacznie poszerzyli wiedzę naukową o rozwoju edukacji muzycznej w szkołach średnich i specjalnych, działalność muzykologicznu kulturalnych i specjalizowanych stowarzyszeń oraz fachowo-wykonawczu, amatorsku i folklorystycznu edukacju. Dorobek naukowy o rozwoju edukacji artystycznej przedstawiają studia o jej plastyczny i artystyczno-stosowany komponenty.

Uogólnienie dorobku o rozwoju edukacji artystycznej w regionie Zachodnim Ukrainy umożliwia nakreślenie głównych konturów paradygmatu naukowego tego problemu. Rozwój jej dwóch komponentów – plastycznego ta artystyczno-stosowanego (przemysłowego) - przedstawiony jako zbiór osiągnięć teoretycznych i praktycznych, pozycji światopoglądowych, skierowanych na kształtowanie kreatywnej młodej generacji malarzy, artystów-rzemieślników i pedagogów. Dlatego za kierunki późniejszych studiów uważamy: rozwój artystyczno-stosowanego

edukacyjnego kierunku w działalności specjalistycznych krajowych administracyjnych struktur oraz społecznych i spółdzielczych instytucji, którzy zapewniają funkcjonowanie fachowych szkół oraz kursów odpowiedniego skierowywania; historycznopedagogiczne badania z problemów muzycznej edukacji przy okresie radzieckim.

Literatura

1.Білинська М. Сидір Воробкевич: Творчі портрети українських композиторів / М.Білинська. - К.: Муз. Україна, 1982. - 46 с.

2.Бермес І.Л. Хорове життя Дрогобиччини першої половини ХХ ст. в контексті духовного розвитку Галичини: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтв: 17.00.03 “Музичне мистецтво” / І.Л.Бермес. - К., 2005. - 20 с.

3.Волинський Й. Музична культура Галичини 60-х років ХІХ ст. / Й.Волинський // Живі сторінки української музики: Статті, дослідження, публікації. - К.: Наук. думка, 1965. - С. 55-121.

4.Волинський Й. У боротьбі за українську національну музику (З музичного життя Галичини 30-х рр. ХХ ст. / Й. Волинський // Українське музикознавство. - К., 1959. - Вип. 4. - С. 148-170.

5.Волощук Ю.І. Скрипкова культура Галичини 1848-1939 років: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтв.: 17.00.01 “Теорія та історія культури” / Ю.І.Волощук. - К., 1999. - 17 с.

6.Демочко К. Мистецька Буковина: нариси з минулого / К.Демочко. - К.: Мистецтво, 1968. - 175 с.

7.Дудик Р.В. Хорова культура Прикарпаття кінця ХІХ - першої третини ХХ століття: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтв.: 17.00.03 “Музичне мистецтво” / Р.В.Дудик. - К., 2000. - 18 с.

8.Загайкевич М. Музичне життя Західної України другої половини ХІХ ст. / М.Загайкевич. - Вид. АН УРСР, 1960. - 190 с.

9.Єгорова І. В. Формування національної самосвідомості у підлітків на уроках музики в загальноосвітній школі (на матеріалі творчої спадщини західноукраїнських композиторів XIX – початку XX століття): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / І. В. Єгорова. – К., 2002. – 21 с.

10.Луганська К.М. Музична освіта / К.М.Луганська, Н.В.Семененко // Історія української музики: в 4 т. - К.: Наукова думка, 1990. - Т.3. - С. 340-362.

11.Ляшенко І. Національні традиції в музиці як історичний процес / І.Ляшенко. - 1973. - 326 с.

12.Марченко Е. Н. Становление и развитие музыкального воспитания школьников в западных областях Украинской ССР (1939-1959): дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: 13.00.01 “Общая педагогика и история педагогики” / Е. Н. Марченко. – К., 1989. – 150 с.

13.Михайличенко О. Музично-естетичне виховання дітей та молоді в Україні (друга половина XIX - початок XX ст.: монографія / О.Михайличенко. - К.: Вид. центр КДЛУ, 2000. - 340 с.

14.Мороз Л. В. Диригентсько-хорове мистецтво Галичини другої половини XIX – першої третини XX ст.: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтв.: 17.00.01 “Теорія та історія культури” / .Мороз. – К., 2003. – 13 с.

15.Музичне краєзнавство Буковини: хрестомат. навч. посіб. / Укл. О.В.Залуцький, пер. з нім. Г.І.Чебан. - Чернівці: Рута, 2004. - 79 с.

16.Небесник І. Художня освіта на Закарпатті у XX ст.: історико-педагогічний аспект / І.Небесник. - Ужгород, 2000. - 168 с.

17.Ошурко С. І. Зміст і методика навчання декоративно-прикладного мистецтва учнів основної школи у Західній Україні (друга половина XX століття): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.02 “Теорія і методика навчання” / С. І. Ошурко. – Чернігів, 2010. – 20 с.

18.Проців Л.З. Проблема самовиховання особистості у творчій та епістолярній спадщині українських письменників (20-30-ті роки XX століття):

дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Л.З.Проців. - Івано-Франківськ, 2006. - 244 с.

19.Старух Т. Музичне мистецтво Львова: становлення фортепіанного виконавства і педагогіка у другій половині ХІХ – першій третині ХХ ст. / Т.Старух. – Львів, 1997. – 168 с.

20.Фрайт І.В. Проблеми музичного виховання школярів у діяльності західноукраїнських композиторів (друга половина ХІХ – початок ХХ сторіччя): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / І.В.Фрайт. – Івано-Франківськ, 1998. – 20 с.

21.Ханик Л. З історії хорового товариства “Львівський Боян” / Д.Ханик // Українське музикознавство. - К.,1969. - Вип. 5. - С. 157-165.

22.Хілько І.О. Розвиток художньої освіти на Буковині (друга половина ХІХ – 30-і роки ХХ ст.): дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / І.О. Хілько. – Івано-Франківськ, 2007. – 263 с.

23.Яремко Б. І. Роль виконавства у формуванні музичної традиції (на матеріалі української сопілкової музики Прикарпаття): дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтв.: 17.00.02 “Театральне мистецтво” / Б.І. Яремко. – СПб, 1994. – 195 с.